

Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki: Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810* [Offentliga och privata rum i språkbruk och vardagspraxis i Åbo 1740–1810], Bibliotheca Sigillumiana 2 (Turku: Sigillum, 2017). 327 s.

Plats och rumslighet är en av de stora trenderna inom stadsforskning i dag. Som begrepp är de ett tveeggat svärd: i skickliga forskares händer röjer de fram nya perspektiv på urban historia; tillämpas de slappt är resultatet närmast plattityder och självklarheter som sägs på ett så komplicerat sätt som möjligt.

Panu Savolainens avhandling *Teksteistä rakennettu kaupunki* hör definitivt hemma i den mer lyckade ändan av denna skala. Avhandlingen undersöker var gränsen mellan det offentliga och det privata rummet gick i det sena 1700-talets Åbo, som då var en av det svenska rikets största städer och ett centrum för administration, lärdom och handel. Undersökningen rör sig från det offentliga till det privata i tre steg. Först studeras gaturummet, sedan de "halvoffentliga" rummen inomhus såsom handelsbodar och krogar, och slutligen invånarnas bostäder.

Undersökningen bygger på en systematisk genomgång av arkivkällor bestående av magistratens handlingar, rättsligt material, mantalslängder, kyrkböcker och auktionsprotokoll, liksom också brev och dagböcker i den mån sådana har funnits bevarade. Det är befogat och viktigt att Savolainen definierar begreppen plats, rum, offentligt och privat, och det är också klart varför han knyter an sin undersökning till klassiker som Norbert Elias och Jürgen Habermas. Däremot är jag inte lika övertygad om nödvändigheten att diskutera den brittiska filosofen Alfred North Whiteheads syn på föremål som långvariga materiella händelser. Savolainens skickliga och omsorgsfulla källarbete kunde kanske ha kommit bättre till sin fördel om han hade rensat bort en del teoretiskt ytstoff i de inledande avsnitten.

Savolainen ställer de olika källtyperna mot varandra på ett skickligt sätt. Ett bra exempel är hans analys av bastun. I byggnadshistorisk forskning används ofta brandskyddshandlingar från den gustavianska tiden. I dessa omnämns en bastu endast i ett hus i Åbo. Vid sidan av brandskyddshandlingarna har Savolainen emellertid för samma period även studerat material från fastighetsauktioner, och i detta material har han hittat hela 120 bastur. Författarens förklaring verkar rimlig och logisk: en bastu var en brandrisk, och de flesta husägare undvek att nämna att det fanns en sådan i fastigheten då de brandförsäkrade sin egendom.

En del stadshistoriker har hävdats att separata offentliga och privata rum inte särskildes tydligt i stadsrummet förrän i det skede då de moderna begrepp som definierade dessa fenomen hade uppkommit. Savolainen kritiserar denna "vulgärwittgensteinska" synpunkt enligt vilken språkets gränser är tankens gränser. Även om åbörarna i slutet av 1700-talet inte talade om stadsrummet med dessa ord – uttrycket "publique ställe" förekommer för första gången år 1798 i de källor som Savolainen undersökt – så hade de ändå ganska klara uppfattningar om de skilda rummens olikhet i detta hänseende. En viktig faktor för uppkomsten av denna skillnad mellan 'offentligt' och 'privat' var enligt Savolainen den offentliga myndighetskontrollens räckvidd. På gator, gränder och torg var ordningsmaktens auktoritet absolut, men till en privat bostad kom stadsvakterna enligt Savolainens material bara en gång, och det var för att ägaren själv önskade det. Handelsmannen Pipping kallade då på vakten för att gripa män som nattetid smög in hos hans pigor.

Krogarna befann sig i gråzonen mellan dessa ytterligheter. En typisk krog på den här tiden fanns i krögarens hem. När domkyrkoklockan slog nio och den lagliga utskänkingen av alkohol tog slut förvandlades krogen till privat bostad. Gränsen mellan det privata och det offentliga gick alltså helt konkret rakt

genom krogrummet, och det här ledde upprepade gånger till kvistiga gränsdragningar i rätten. Om man i det som före klockan 21 var krog efter detta klockslag påträffade människor med glas i händerna runt krögarens bord, var de då hans privata gäster, eller hade han gjort sig skyldig till olaglig utskänkning av alkohol?

Under den tid som Savolainen undersöker öppnades också kaffehus i Åbo, platser som stadshistoriker brukar tillskriva avgörande betydelse. Kaffehuset har setts som ett nytt offentligt rum där stadsborna kunde träffas, förhandla om affärsavtal eller förmedla nyheter på neutral mark. Savolainen ställer dock den något provokativa frågan om kaffehusen egentligen i något väsentligt avvek från krogarna, som hade innehaft motsvarande roll sedan stadskulturens början.

Något regelrätt svar ger Savolainen tyvärr inte på den frågan, men han erbjuder evidens som gör det möjligt för läsaren att dra sina egna slutsatser. Själv övertygas jag inte nämnvärt av tanken att kaffehusens entré skulle ha förändrat den offentliga sfären i Åbo på något avgörande sätt. Vad gäller klientelet och placeringen i staden var de förvisso mer elitistiska till sin natur än krogarna. Källarna lyfter Savolainen också fram som ett alternativ till krogarna: de var inriktade på en förnämare kundkrets och finare alkoholdrycker och fungerade därmed som näringsställen för ett exklusivare socialt skikt.

Savolainens material är i sig varken nytt eller revolutionerande. Problemen med ordning på gatorna och alkoholutskänkning eller hur bostäderna var ordnade har behandlats utförligt i tidigare stadshistoriska studier. Utifrån detta delvis bekanta material skapar Savolainen emellertid en enhetlig och logiskt sammanhängande berättelse, som i bästa fall också ruskar om gamla uppfattningar om den tidigmoderna staden och dess funktioner.

Närpå revolutionerande ny kunskap kan Savolainen erbjuda då det gäller Åbobornas

bostadsförhållanden. En utbredd uppfattning inom både forskning och allmänhet är att den tidigmoderna staden skulle ha karakteriserats av trångboddhet och stora hushåll. Enligt Savolainens statistiska material ökade dock bostadsytan per person snabbt under 1700-talet. I slutet av århundradet var dessutom enpersonshushållen den oftast förekommande hushållstypen i Åbo, och därtill hade mången inneboende ett eget rum för sig själv. Detta undergräver föreställningen om att stora mängder människor levde och sov inpå varandra i gemensamma rum under tiden före uppkomsten av det privata och privatlivet som idé.

Beskrivningar av människors levnadsvillkor som enbart bygger på domstolsmaterial och myndighetskällor kan lätt bli lite torra och schematiska. För forskaren är det därför fördelaktigt att hitta brev och dagböcker skrivna av människor som upplevt de levnadsmiljöer som undersöks. Savolainen har lyckats finna två utmärkta samtidsvittnen som har nedtecknat sina intryck av livet i Åbo. Det ena är Pehr Stenberg – sedermera kyrkoherde i Umeå – som studerade i Åbo på 1780-talet. Stenberg lämnade efter sig 5 000 sidor av självbiografiska anteckningar i vilka han detaljerat beskriver studielivet med dess supande, gatuslagsmål, kvinnoaffärer och bastubadande. Det sistnämnda var en exotisk upplevelse för Stenberg som kom från Västerbotten. Stenbergs observationer ger kött och blod åt Savolainens text, som tidvis annars vore nära att förvandlas till ett referat av rättsliga källor. Det andra samtidsvittnet är den engelska resenären Edward Daniel Clarke som under vintern 1799–1800 vistades i Åbo. Clarke skrev i sin reseberättelse om åbobornas ”besynnerliga vanor” och var exceptionellt uppmärksam på exotiska ljud. Han skrev att det i Åbo utan uppehåll hördes ett klingande och klämtande då människorna körde förbi med slädar som var försedda med bjällror. Det var ett ljud som invånarna själva sannolikt blivit så vana vid att

de inte längre fäste sig vid det. Clarke noterar också i sin skildring vilket oljud magistratens trumslagare förde då de gick längs gatorna och ropade ut kungörelser.

Clarke's anteckningar om bjällror som klingade då slädar drog förbi och trumslagarnas intensiva trummande ger extra krydda åt avhandlingens kanske mest ambitiösa kapitel, där Savolainen försöker återskapa ljudvärlden i Åbo under 1700-talets slut. Utan dessa skildringar hade Savolainen bara kunnat bygga på domböckernas rätt så repetitiva rättsfall i vilka åboborna grälade om huruvida krogmadamen hört domkyrkoklockan slå nio eller inte.

Panu Savolainen utexaminerades till arkitekt från dåvarande Tekniska högskolan innan han blev historiker, vilket förklarar hans intresse för stadsrummet och dess funktioner och också hans förmåga att presentera sina forskningsresultat visuellt. Ett gott exempel på detta är den utmärkta användningen av kartor. Stadskartorna över Åbo från åren 1756 och 1808 dyker upp på många ställen i undersökningen och tjänar alla gånger olika syften. Savolainen pekar på kartorna ut t.ex. i vilka stadsdelar och kvarter i staden som kaffehusen och krogarna fanns, på vilka gator det förekom flest gatuslagsmål och problem med ordningen, eller var det fanns flest enpersonshushåll. På en särskilt fascinerande karta åskådliggör Savolainen var i staden den för snatteri upprepade gånger gripna "qwinspersonen" Walborg Ericsson dotter gömde sitt stöldgods.

Lösningen att använda gamla kartor är lyckad. De är åskådligare och trevligare att betrakta än kartor som ritats i dag, och eftersom kartorna återkommer i flera kapitel blir läsaren snart mycket förtrogen med 1700-talets Åbo-geografi. Det här kräver så klart att boken är tryckt med hög kvalitet, och Panu Savolainen har i detta haft förmånen att få ge ut sin avhandling på det lilla Åboförlaget Sigillum som ger ut högkvalitativa böcker och har gjort ett utmärkt jobb med den här boken. För den som varit tvungen att själv knöla in sin avhandlings-

text i en grafisk mall för ett universitetsförlag ter sig detta som en avundsvärd förmån.

Juba-Matti Granqvist

(översättning Henrika Tandefelt & Charlotta Wolff)

Vilhelm Vilhelmsson, *Sjálftætt fólk. Vistarband og íslenskt samfélag á 19. öld.* [Independent People: Labour Bondage and Icelandic Society in the 19th century] (Reykjavík: Sögufélag, 2017). 313 pp.

Vilhelm Vilhelmsson's book is a study of "everyday practices of power relations" in pre-modern Iceland. Based on a doctoral thesis from the University of Iceland in 2015, the author focuses in particular on the institution of bonded labour (*vistarband* in Icelandic) during the 19th century, the tensions and frictions between masters and servants (*vinnufólk*), and the possibilities of the latter to manoeuvre within the system to improve their position and resist authority. The author also examines groups that tried to make a living on the margins or outside labour service: landless and poor casual labourers (*lausamenn*) and vagrants (*flakkarar*), and their tactics of avoiding compulsory service. The author challenges a more established view in the historical literature that the agrarian working classes passively subjected themselves to a repressive social and economic system ruled by an elite of landowners and government officials. It is true, the author admits, that the labour bondage was an integral part of a patriarchal, unequal social order, yet the servant and the labourer were active agents who were able to create their own 'space' in everyday life by contestation, disobedience and even resistance. This is *history from below* where "society is viewed with the eyes of the servant, the rebel, the lawbreaker" (p. 13).

A theoretically inclined historian, Vilhelm Vilhelmsson digs deep into the terrain of cul-